

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

«Είμαι ανώμαλο ρήμα...»

Γράμματα του Νίκου Καζαντζάκη στον Αιμίλιο Χουρμούζιο και στον Παντ. Πρεβελάκη

Α

νώμαλο ρήμα αποκαλούσε ο Νίκος Καζαντζάκης τον εαυτό του. Και πάνω σ' αυτόν τον αυτοχαρακτηρισμό έγραψε ο **Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος**:

«Ο ίδιος είχε το μεγάλο δίλημμα μέσα του: το δίλημμα που αναζητούσε όλη την ώρα τη λύση του: από ποιο υλικό ήταν πλασμένος, ποιος ήταν ο προορισμός του, πού βρισκόταν η λευτεριά του, αυτή η λευτεριά που την ένιωθε όχι μονάχα να δένει με ασύντριφτα δεσμά και ν' αντισκόβει την πάσα στιγμή τα βήματά του» («Θεώρηση του Νίκου Καζαντζάκη - είκοσι χρόνια από το θάνατό του», τετρ. «Ευθύνης», 1977). Στο ίδιο αφιέρωμα υπάρχει μια επιστολή που έστειλε ο συγγραφέας στον **Αιμίλιο Χουρμούζιο** στις **12 Φεβρουαρίου 1944** από την **Αίγινα** και σ' αυτή γράφει για τον εαυτό του:

«Χθες έγραψα τις ακόλουθες τρεις φράσεις και Σου τις στέλνω, γιατί, έτσι που θα τις αναλύσεις, θα φωτίσουν πολύ την εσωτερική μου ζωή στη μελέτη Σου και θα διαλύσουν τον ανόητο θρύλο του mystique:

I. Η αγωνία μου έγκειται σε τούτο: Δεν μπορώ ποτέ να στοχαστώ ή να πεθυμήσω τίποτα, χωρίς ταυτόχρονα και με την ίδια ένταση να στοχαστώ και να πεθυμήσω και το αντίθετό του.

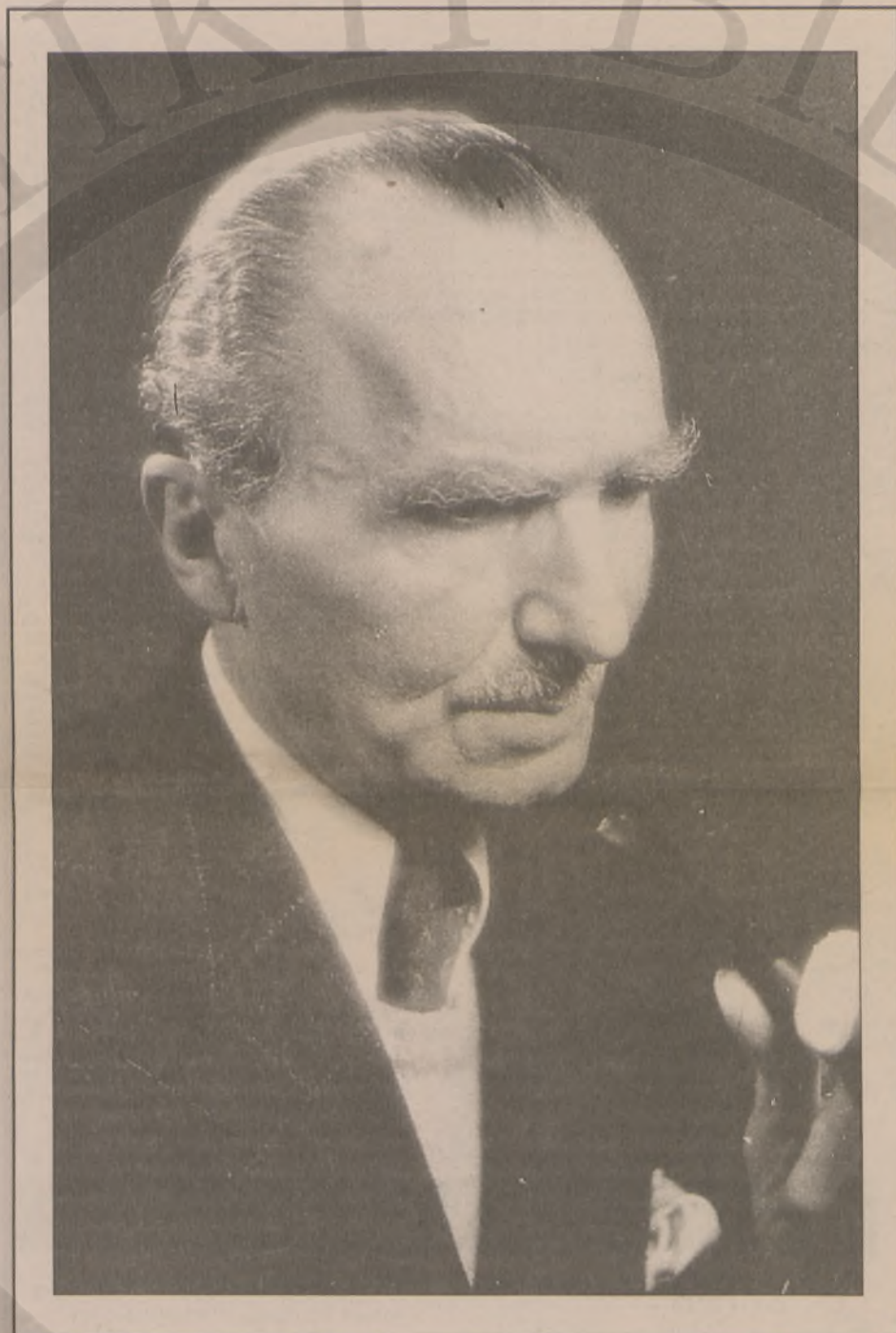
II. Ο αγώνας μου έγκειται σε τούτο: Ακατάπαυστα ν' αγωνίζομαι της θέσης τούτης και της αντίθεσης να βρω τη σύνθεση.

III. Τη σύνθεση αυτή την ονομάζω Λύτρωση. (Αυτά είναι για μένα: η αγωνία, ο αγώνας κι η Λύτρωση)».

Φέτος συμπληρώθηκαν σαράντα χρόνια από το θάνατο του Ν. Καζαντζάκη (26.10.1957). Το έργο του προκάλεσε οξύτατες αντιπαράθεσεις. Είναι αλήθεια πως στα πολλά και ογκώδη πονήματά του υπάρχουν σημεία αντιφατικά, που δίνουν όπλα σε οπαδούς και αντιπάλους. Λ.χ. για το Θεό στον «**Φτωχούλη του Θεού**» γράφει: «Ποιος είναι λεύτερος, αν σε ρωτήσουν φράτε **Λέονε** τι θα πεις; Αυτός που είναι σκλάβος του Θεού! Όλες οι άλλες ελευτερίες είναι σκλαβιές!». Όμως στα «**Σόδομα και Γόμορρα**» ο ίδιος γράφει: «Παραμύθια! Θεός δεν υπάρχει· υπάρχει μονάχα μπαμπούλας για τα μωρά παιδιά. Φοβάσαι εσύ; Εγώ μεγάλωσα, δε φοβάμαι». Και παρακάτω βάζει στο στόμα του Λωτ: «Αχ! παγίδα είναι ο Θεός, παγίδα είναι ο Θεός και μπήκαμε μέσα!». Από την άλλη σε όλες του σχεδόν τις επιστολές προς τον Χουρμούζιο επικαλείται τελειώνοντας τον Θεό: «**Ο Θεός** να δώσει να δούμε τη Μαρίκα...», «**Ο Θεός** να δώσει: Καλήν αντάμωση...», «**Ο Θεός** να σ' έχει καλά πάντα!».

Η κρητική ματιά

Στα προς Αιμ. Χουρμούζιο γράμματά του ο Νικ. Καζαντζάκης εμφανίζεται να αγαπά την Κρήτη μέχρι υπερβολής. Γράφει: «Να κοιτά-

ζει την άβυσσο και να μην τρομάζει· το εναντίον να παλεύεις και να παίζεις μαζί της, άνετα. Αυτό ονομάζω κρητική ματιά· έτσι νομίζω, τέλεια φωτίζεται, για πρώτη φορά, η ψυχή μου: Συνέχεια μιας παμπάλαιης ορμής που πρωτοξέσπασε στην Κρήτη και υπάρχει ακόμα. Έτσι χωρίζεται τέλεια, όπως γεωγραφικά, η Κρήτη από την Ανατολή και την Ελλάδα και αποτελεί για μένα τη σύνθεση».

Αυτά γράφονταν το 1943 και ο Θεοτοκάς, τότε, σε δημόσια συζήτηση κατηγορήσε τον Ν. Κ. ως τοπικιστή. Την ίδια χρονιά (1943) ο Καζαντζάκης έγραψε το «**Ζορμπά**» κι εκεί εμφανίζει τον ήρωά του διεθνιστή: «αν μάθω ότι πήραν την Πόλη οι Έλληνες, είναι το ίδιο

για μένα αν πάρουν την Αθήνα οι Τούρκοι». Λίγο νωρίτερα, στην αρχή της ναζιστικής κατοχής, ο Καζαντζάκης έγραφε από το εξωτερικό στον Παντ. Πρεβελάκη, που του είχε ευχηθεί «καλή πατρίδα!»: «Σωστά το λέτε: ήρθε ο καιρός να γυρίσουμε από την εξορία μας. «**Καλή πατρίδα!**» Μου αρέσει αυτή η κραυγή». **Πράγματι, το συγγραφικό έργο του Καζαντζάκη δεν καταστάλαξε σε ορισμένα πορίσματα, ώστε να αποτελέσει μια ιδιαίτερη φιλοσοφική σκέψη.** Αυτός πιστεύουμε ότι είναι ο λόγος που το μεγάλο Φιλοσοφικό Λεξικό του Πανεπιστημίου του Κέμπριτζ δεν έχει γι' αυτόν σχετικό, λήμμα, ενώ αντιθέτως, έχει για τους σύγχρονούς του

συγγραφείς Camus, Sartre, Kafka και τους παλαιότερους Γκαίτε, Σίλερ, Ντοστογιέφσκι και Τολστόι. Ο Πρεβελάκης δίνει γι' αυτό μια εξήγηση: «**Ο Καζαντζάκης δεν υπήρξε εφευρέτης των ιδεών του. Τις συνέλεξε από επιφανείς διδασκάλους του καιρού του και από μυσταγωγούς του παρελθόντος.**»

Για την παρακολούθηση του λαβύρινθου της σκέψης του Ν. Καζαντζάκη ο σωστότερος «μίτος» είναι η γι' αυτόν αναφορά του Πρεβελάκη στον επιμνημόσυνο λόγο για τα είκοσι χρόνια από το θάνατό του. Εκφωνήθηκε στις 26 Οκτωβρίου 1977 στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου, στο Ηράκλειο της Κρήτης. Βρίσκεται κι αυτός στο προμνημονευθέν «**Τετράδιο της ευθύνης**» (αρ. 3). Ο μυσταγωγός του Ν.Κ. στον οποίο έμεινε πιστός μέχρι τέλους, είναι ο Φρειδερίκος Νίτσε. «**Αλλά επιβάλλεται να σημειώσουμε**», λέει ο Πρεβελάκης, «**πως ο Καζαντζάκης δε λυτρώθηκε προσχωρήντας στο μηδενιστικό πνεύμα της νιτσεικής φιλοσοφίας. Ξεκινώντας και αυτός από το σημείο Μηδέν, πόθησε να συλλάβει μια καινούργια μεταφυσική ερμηνεία του κόσμου, να προτείνει μια νέα ηθική, μ' άλλα λόγια, να ιδρύσει μια θρησκεία.**»

Ερμηνεία λόγου

Δεύτερος μυσταγωγός του Καζαντζάκη στάθηκε ο Γάλλος συγγραφέας και φιλόσοφος Ανρί Μπερζόν. Κατά τον Πρεβελάκη «το όραμα του Αγωνιζόμενου Θεού της «**Ασκητικής**» δεν είναι άλλο παρά η «**ζωική ορμή**» της «**Δημιουργικής εξελίξης**» του Μπερζόν».

Τρίτος σταθμός στην πνευματική πορεία του Ν.Κ. ο Χριστός. Ο Πρεβελάκης στο σημείο αυτό αναφέρει: «**Το θρησκευτικό πάθος του Καζαντζάκη μπορεί να οριστεί ως έρωτας του Θεού, βασανισμένος από την αμφιβολία.**» Επόμενος σταθμός ο Βούδας. Στην «**Αναφορά**» του μαρτυρεί ο Ν.Κ.: «**Ο Βούδας** στάθηκε για μένα το άπατο, κατάμαυρο μάτι όπου πνίγεται και λυτρώνεται ο κόσμος».

Και ο Πρεβελάκης σημειώνει: «**Ο Βούδας, ο αρνητής της ζωής, ο καταλυτής της επιθυμίας, ο προφήτης της ανυπαξίας, κυριέψε προσκαίρως τον Καζαντζάκη και άφησε στο πνεύμα του πολλά από τα στοιχεία που εμφανίζονται στο τελικό του Πιστεύω.**» Τρίτος «**προφήτης**» - ύστερα από τον Χριστό και το Βούδα - που κατάκτησε τον Καζαντζάκη στάθηκε ο Λένιν. Ο Πρεβελάκης γράφει πως «αυτό που τράβηξε τον Ν.Κ. στη σοβιετική Ρωσία δεν είναι μια πολιτική θεωρία, ακόμα λιγότερο μια φιλοσοφία της Ιστορίας, αλλά ένας μυστηριώδης οργανισμός». Τελικά πώς αξιολογείται το έργο του; Ακολουθούμε την άποψη του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου: «**Πρόκειται για ένα έργο που χρειάζεται να συμπληρωθεί με την ανάλυση, με την τοποθέτηση και με τη συστηματική ερμηνεία.**»